

СВІДКИ ЕПОХ

Роман МНИХ

ФІЛОСОФІЯ ЕРНСТА КАССІРЕРА В ЖИТТІ ТА ТВОРЧОСТІ ДМИТРА ЧИЖЕВСЬКОГО

Ключові слова: *Дмитро Чижевський, Ернст Кассірер, неокантіанство, символ, рецепція*

Стаття присвячена в основному ранньому періодові творчості Дмитра Чижевського, коли вчений особливо інтенсивно цікавився німецькою філософією і сам писав філософські тексти. У статті розглядаються ті тексти вченого, на котрих чітко позначився вплив філософії Ернста Кассірера. Автор підкреслює особливе значення для творчості Д. Чижевського трьох текстів Е. Кассірера: 1) другого тому філософії символічних форм, у якому висвітлюється проблема міфу. 2) монографії “Індивідуум і космос у філософії Ренесансу”, та 3) розвідки “Ідеї і образ”. Ці книги Д. Чижевський часто цитує у своїх текстах, дискутує з ними, зіставляє погляди Е. Кассірера з ідеями інших філософів. Особливо важливою для Д. Чижевського була концепція символу і символічної форми, представлена у філософії Е. Кассірера.

Roman MNICH (Siedlce, Poland)

Keywords: Dmytro Chyzhevskyj, Ernst Cassirer, Neo-Kantianism, Symbol, Reception

Philosophy of Ernst Cassirer in Dmytro Chyzhevskyj's life and creative work.

The article devoted almost to the early period of the creative work of Chyzhevskyj, when he intensively was interested in German philosophy and wrote by himself works on philosophy. The article deals with the texts of Chyzhevskyj which were influenced by Ernst Cassirer's philosophy. The

author underlined special meaning of three works by Cassirer for the creative work of Chyzhovskyj: 1) the second volume of *The Philosophy of Symbolic Forms*, in which the problem of myth is elucidated; 2) the monograph *The Individual and the Cosmos in Renaissance Philosophy*, and 3) the study *Ideas and an Image*. Chyzhovskyj cited these books in his texts, discussed them and compared views by Cassirer with the views of another philosophers. In the article the thesis is substantiated that the conception of a symbol and symbolic form presented in the philosophy by Cassirer had a great significance for Chyzhovskyj.

Навіть при сьогоднішньому стані чижевськознавства зв'язки Дмитра Чижевського (1894-1997) з класичною німецькою філософською традицією є очевидними. Щоправда, монографія вченого про Гегеля в Росії спричинилась до погляду на Дмитра Чижевського – і то не зовсім справедливого – виключно як на гегельянця¹, залишаючи тим самим поза увагою той факт, що він так само уважно читав і сприймав окрім текстів Гегеля твори інших представників німецької класичної філософії, передусім Імануїла Канта та його послідовників. Варто нагадати також, що становлення Д. Чижевського як вченого (філософа і філолога) відбувалося у той період культурної історії Європи, коли велись гарячі дискусії навколо творчої спадщини знаменитого кенінгсберця. Передусім ці дискусії точились між неокантианцями обох шкіл (марбурзької і баденської), з одного боку, та різноманітними модерними течіями та окремими філософами, з боку другого (найрепрезентативнішою фігурою, звісно, тут був молодий Мартін Гайдеггер з його новою інтерпретацією кантівської метафізики – див. Heidegger 1998²). Зрозуміло, що Д. Чижевський досить добре орієнтувався у матеріалах цих дискусій, про що, зрештою, свідчать, як його опубліковані тексти того часу, так і не опублікована ще епістолярія.

¹ У цьому аспекті до цікавих висновків доходить І. Фізер, відстоюючи тезу про *гадане* гегельянство Д. Чижевського (див.: Фізер, 2005).

² Варто нагадати, що монографія М. Гайдеггера «Кант і проблема метафізики» викликала жваву дискусію у середовищі неокантианців, що відобразилось у тексті рецензії М. Гайдеггера на другий том «Філософії символічних форм» Ернста Кассірера і знаменитій дискусії 1929 року між Е. Кассіером і М. Гайдеггером у Давосі. Сьогоднішні видання монографії «Кант і проблема метафізики» місять як згадану рецензію, так і матеріали дискусії (див. Heidegger, 1998).

У цій розвідці ми звернемо увагу тільки на один аспект зв'язку Дмитра Чижевського з неокантианської філософією: йдеться про ту суттєву роль, яку відіграла у житті та творчості вченого знайомство з ідеями Ернста Кассірера та з його „Філософією символічних форм”³. Нагадаю, що ранній, закордонний період творчості Дмитра Чижевського сьогодні справедливо називають філософським, оскільки саме тоді, після перших публікацій у галузі астрономії у Петербурзі та після занять філологією у Києві вчений починає серйозно займатись філософією. Зауважу, що останнім часом дослідники спадщини Д. Чижевського цікавились займались питанням про його політичну діяльність у 1916-1930 роках, ніж питаннями про зміну наукових орієнтацій вченого у цей період. Можливо тому, цінний матеріал Київських архівів про навчання Д. Чижевського у Київському університеті, про його письмові роботи того часу, про питання, що задавались Д. Чижевському на іспитах – весь цей матеріал сьогодні ще не опубліковано. Заслуговує на увагу той факт, що у випадку Дмитра Чижевського ми маємо справу з вельми цікавою ситуацією: вчений почав вищі студії у галузі математики та астрономії, потім перейшов до філології, згодом філологію замінив на філософію, а через деякий час – зважаючи на різні обставини – повернувся знову до філології. І у європейській культурній традиції Дмитро Чижевський залишився передусім як визначний філолог-славіст.

Очевидно, розмова про заняття Дмитра Чижевського філософією, мусить починатись з того, що цей вчений прийшов до філософії через філологію (що було важливим, скажімо, в оцінці Е. Гуссерля, про що скажу нижче), щоби потім знову повернутись до філології. Таким чином, філософія стала для Д. Чижевського певним порогом, через який він *перейшов*. Причому це була як теоретична філософія – здається, найбільше праць Д. Чижевський встиг опублікувати з проблем формальної етики, розвиваючи передусім у цьому плані феноменологічні ідеї Макса Шелера, – так і історія філософії, передусім історія гегельянства, філософія Григорія Сковороди та історія української філософії. Постає великою недослідженою проблемою питання про те, наскільки Д. Чижевський залишався філософом у своїх літературознавчих працях. Ми звикли до окреслення *філософське літературознавство*

³ Надалі частково використовую матеріал моєї попередньої публікації, див.: Мних, 2007.

навство Дмитра Чижевського, не здаючи собі по суті справи з того, яка саме філософія присутня у цьому літературознавстві. Якщо це феноменологія, то Д. Чижевського слід порівнювати із Романом Інгарденом, якщо це герменевтика – то має сенс порівняння із Гансом Георгом Гадамером, якщо ж екзистенціалізм – то поряд буде передусім ім'я Еміля Штайгера. І у розв'язанні цієї проблеми ми натикаємось на певні протиріччя, бо, з одного боку, Д. Чижевський написав цілий ряд літературознавчо-формальних розвідок, що не мають жодного стосунку до філософії, але з другого боку, він і після повернення з Америки приймав участь у філософських засіданнях групи *Поетика і герменевтика*, друкував з цього приводу свої філософсько-герменевтичні праці та рецензії на філософські твори тощо⁴.

Треба також зазначити, що Дмитро Чижевський як філософ ніколи не був прямим учнем ні Карла Яспера (1883-1969), ні Мартіна Гайдеггера (1889-1976), хоча така інформація кочує сьогодні з однієї публікації до іншої. На усіх цих вчених разом із Д. Чижевським як на покоління мав величезний вплив Едмунд Гуссерль (1859-1938), але кожен з цих філософів по-своєму сприйняв ідеї феноменології. На особливу увагу, очевидно, заслуговує та висока оцінка, яку дав Е. Гуссерль Д. Чижевському у відомому листі до Еміля Утіца (від 2. листопада 1931), коли писав про нього як про незвичайну особистість, ґрунтовно освічену, самостійно думаючу, що через славистику прийшла до Гегеля, але під суттєвим впливом феноменології: “*ungewöhnliche Persönlichkeit*”, “*ein gründlichst ausgebildeter selbstdenkender Philosoph, von seiner Slavistik aus hauptsächlich für Hegel eingekommen, aber doch auch wesentlich von der Phänomenologie bestimmt*” (Husserl, 1994: S. 188)⁵.

Д. Чижевський, очевидно, так і залишився «самостійно думаючим філософом», але без власної філософської системи, для створення якої,

⁴ Наскільки співпраця з Д. Чижевським була важливою для групи Копстанських науковців, представників рецептивної естетики, свідчить той факт, що пам'яті Дмитра Чижевського присвячено окремий том „Поетики і герменевтики” (див.: *Poetik und Hermeneutik*, 1979). Зауважимо, що Д. Чижевський активно друкувався у попередніх томах цієї серії.

⁵ У цьому ж листі Е. Гуссерль вживає щодо Д. Чижевського парадоксального поняття – “український росіянин” (“*der ukrainische Russe*” – S.187), факт немало важкий, оскільки свідчить, що Д. Чижевський якимось все ж таки маніфестував своє українство за часів навчання у Е. Гуссерля, бо важко повірити, що основоположник феноменології орієнтувався у складнощах українсько-російських стосунків.

на думку Г.-Г. Гадамера, у Д. Чижевського було занадто багато знань. Подібну оцінку Д. Чижевському дав і Юрій Шерех (Шевельов), котрий писав про “бездонність його ерудиції”, котра заважала схопити своєрідність мистецтва: “Свої зацікавлення він поділив між філософією і історією літератури, але з великим самозадоволенням робив екскурси до мовознавства й навіть до астрономії. Він мав надзвичайну ерудицію й виняткову пам’ять, але міг бути недбалим щодо фактів. Літератури як мистецтва він не розумів, хоч будував її історію як історію стилів. Але відчуття естетичних вартостей у нього не було. Рідко вдавалося йому схопити своєрідність мистця або мистецького твору: заважала йому в цьому, як це не дивно, бездонність його ерудиції” (Шевельов, 2001: с.115).

Отож підсумовуючи сказане, важко сказати, хто із німецьких філософів 20-30 років мав найбільший вплив на Д. Чижевського. Поодинокі публікації уривків із епістолярної спадщини Д. Чижевського, свідчать, наприклад, що Д. Чижевський досить критично ставився до філософії Мартіна Гайдеггера, наміри якого Д. Чижевський оцінював як “досить незрозумілі”. Щодо книги М. Гайдеггера «Буття і час», то Д. Чижевський то хвалив її, то писав, що це “не дуже добра книжка”, після прочитання якої у нього склалося враження, і що він “знає приблизно все, про що там йдеться”⁶. А у розвідці «Початки і кінці ідеологічних епох» Д. Чижевський писав прямо: “Бо й Гайдеггер виступив з думками, що не були вже новими. По-перше, вони одночасно були вже підготовлені працями іншого “екзистенціаліста”, Карла Ясперса, по-друге, сам Гайдеггер (менше Ясперс) нав’язує свої думки на думки старшого письменника, що його навіть не було забуто, але якого з насолодою читали ширші кола (було кілька німецьких видань майже кожного його твору), без того, щоб витовмачувати його думки філософічно: цим попередником екзистенціалізму є датський філософ богослов половини минулого віку, Сирен Кіркегор” (Чижевський, 1949: с.29). Зауважимо принагідно, що повна оцінка ставлення Д. Чижевського до філософії М. Гайдеггера ще чекає на своїх дослідників.

Власне через велику начитаність Дмитра Чижевського він дуже часто сприймав як уже знайоме не тільки філософські пошуки М. Гайдеггера, але й багато інших новинок тогочасної європейської філософської думки. Згадаємо хоча би тут виступ Д. Чижевського „Шпенглер

⁶ Див. про це докладніше розвідку Вернера Кортгаазе (Кортгаазе, 2005).

та його занепад Європи”, котрий відбувся 22 лютого 1926 року у Празі на засіданні Науково-філософського товариства імені Г. Сковороди, про що повідомляли українські еміграційні часописи. У своєму виступі Дмитро Чижевський підкреслював, що основний скелет твору Освальда Шпенглера не новий, а поділ історії на окремі культури і характеристика цих культур теж не є нововведенням автора. Д. Чижевський зазначав, книга О.Шпенглера повна суперечностей, що автор дилетант і захоплює читача тільки літературною манерою викладу. У таких, як наведені вище, оцінках та закидах проявлялась не тільки начитаність Д. Чижевського, але й його характер, його часом несправедливо критична особистість, про що свідчать також численні спогади.

Принципова різниця між Дмитром Чижевським та німецькими філософами його часу полягала у тому, що він надзвичайно багато читав і читав із дуже різних галузей. Д. Чижевський, як свідчить його творчий шлях, в принципі ніколи у своєму житті не досліджував протягом тривалого часу однієї проблеми, він не зосереджувався довго на одній проблемі, а проводив паралельно різноманітні дослідження, які ми могли б сьогодні назвати інтердисциплінарними (такими, що поєднують філологію, філософію, історію, мистецтво). Цю принципову різницю дуже точно вловив Ганс-Георг Гадамер, котрий і зауважив, що Д. Чижевський на диво читав багато книг, “А я так не можу, - згадував далі Гадамер, - я довго читаю одну книгу” (Гадамер, 1998: с.4).

У наведеному тут контексті проблема рецепції Дмитром Чижевським спадщини Ернста Кассіраера має особливе значення. Е. Кассіраер був останнім німецьким філософом, що створив власну цілісну систему філософії. Він залишив фундаментальні праці з теорії пізнання, історії німецької літератури та філософської думки, з філософії просвітництва та ренесансу, нарешті, три томи „Філософії символічних форм”. Найбільша заслуга Е. Кассіраера полягає у створенні нової концепції європейської філософії культури⁷. Як видається, цей останній момент має принципове значення у випадку з Д. Чижевським, котрий, як і Ернст Кассіраер, тяжів до культурологічного підходу у вивченні явищ літератури чи навіть філософії.

⁷ Зараз у Німеччині майже завершено видання спадщини Ернста Кассіраера у 24 томах (так зване Гамбурзьке видання – «Gesammelte Schriften». Hamburger Ausgabe, hg. v. Birgit Recki, Hamburg 1998 ff.). Оpubліковано також енциклопедичний словник із філософії Е. Кассіраера (Hans Joerg Sandkuehler, Detlev Paetzold (Hrsg.) “Kultur und Symbol. Ein Handbuch zur Philosophie Ernst Cassirers“. Stuttgart 2003).

Питання рецепції Д. Чижевським філософії Е. Кассієра почнемо із нагадування того факту, що їхні імена стояли поруч на титульній сторінці одного із найавторитетніших філософських часописів Німеччини. Філософський часопис «Archiv für Geschichte der Philosophie» був заснований у 1888 році Людвігом Штайном (Ludwig Stein), він виходить у Німеччині і нині (не виходив з 1932 по 1960 роки). Цей часопис друкує різноманітні розвідки із історії європейської філософії від античності до сьогодення. У 1930-1931 роках імена Дмитра Чижевського і Ернста Кассієра стояли на титульній сторінці цього часопису поряд. У вступному слові до сорокового номеру часопису, його тодішній редактор Артур Штайн (син Людвіга Штайна) зазначав важливість публікації повідомлень про іноземну літературу з філософії. Ім'я Дмитра Чижевського значиться у цьому вступному слові як відповідального за публікацію повідомлень про російську та українську літературу (цікавим видається той факт, що Д. Чижевський функціонує тут як представник Києва (це у 1931 році!) і Фрайбурга одночасно – див.: Archiv, 1931: S.3).

Зазначимо, що Д. Чижевський уважно читав книжки Е. Кассієра і сліди такого читання залишились у публікаціях вченого, а монографія Е. Кассієра про теорію відносності А.Айнштейна і другий том „Філософії символічних форм” збереглись у бібліотеці Д. Чижевського у Галле-на-Заале (див.: Richter, 2003: S.57). Підкреслимо спеціально, що у текстах Д. Чижевського найбільше посилань на три книжки Е. Кассієра: на „Індивідуум і космос у філософії Ренесансу”, на другий том „Філософії символічних форм”, присвячений міфіві, а також на дослідження „Ідея і образ”.

Зупинимось тепер коротко на тих розвідках Дмитра Чижевського, де він покликається безпосередньо на праці Ернста Кассієра, і на висновках, що з такого посилання слідують. Нагадаю, що епохальною працею Е. Кассієра була опублікована у 1910 році монографія про поняття функції та поняття субстанції як проблему філософії пізнання (див.: Cassirer, 1910). Цією працею Е. Кассієр спричинився до розмежування понять у різних галузях науки та культури. Дмитро Чижевський у своїй „Льотіці“, виданій на правах рукопису у Празі в 1924 році, так коментує запропонований Е. Кассієром поділ понять: “Варто звернути увагу й на поділ, що подав Е. Кассієр (народ. коло 1870р.)⁸:

⁸ Ернст Кассієр народився у Вроцлаві (Breslau) 28 липня 1974 року.

субстанціональні поняття встановлюють певну групу понять, функціональні – в самому своєму означенні конструюють цю групу як певну систему (напр.: “криві 2-порядку”, “чотирикутники” – та більшість математичних понять взагалі); перші подають ознаки, на основі яких можна знайти об’єкти підрядні поняттю, другі подають правила, як будувати ці об’єкти (чи їх поняття)!” (Чижевський, 1924: с.71). Наведена цитата свідчить не тільки про начитаність Д. Чижевського, але й про в принципі високу оцінку власне філософської концепції Е. Кассіра.

Дуже цікавими є коментарі та цитати з праць Е. Кассіра у великій статті Дмитра Чижевського „Нові досліді над історією астрології (1913-1928)” (Чижевський, 1929: с.190-215), надрукованій у Києві у 1929 році. Тут Д. Чижевський, зокрема, писав про специфіку світогляду давніх греків, підкреслюючи, що будь-яке буття для греків було «індивідуальним й конкретним». Саме тому, що буття було конкретним, воно могло бути і було у світогляді давніх греків символом іншого конкретного і індивідуального буття. Адже бути символом і означає бути представником іншого буття (далі у примітці Д. Чижевський прямо говорить про важливість концепції символічних форм Е. Кассіра)⁹. На ґрунті такого символічного світогляду у давніх греків і повстала та утримувалась віра про вплив (і символічний, і, як вважає Д. Чижевський, реальний) небесних світил на життя людей на землі. Аналогічні думки про зв’язок різних форм буття з життям окремої особистості ми зустрічаємо у книзі Д. Чижевського про філософію Григорія Сковороди, де вчений теж покликається на монографію Е. Кассіра про філософію Ренесансу (див.: Чижевський, 1934: с.23-24).

На наступних сторінках цієї розвідки Д. Чижевський пише: «До зв’язків астрології з філософічним світоглядом ренесансу – путяща книга Е. Cassirer’a: *Individuum und Kosmos in der Philosophie der Renaissance*. Lpz. (Studien der Bibliothek Warburg, том X, стор. 77–129 та й *passim*). Кассіер спитується простежити зв’язки поняття необхідности з астрологічними уявленнями. В основі астрології, гадає він, лежали певні й означені (гелленістичні) поняття необхідности, причиновости, «мікрокосмосу», тощо. Занепад астрології зв’язаний з виробленням

⁹ Див.: Чижевський Дм. «Нові досліді над історією астрології», с.200-201. Аналогічні думки про зв’язок різних форм буття з життям окремої особистості ми зустрічаємо у книзі Д. Чижевського про філософію Григорія Сковороди, тут Д. Чижевський теж покликається на монографію Е. Кассіра про філософію Ренесансу (див.: Чижевський Д. «Філософія Г.С.Сковороди», Варшава 1934, с.23-24).

нового (того, що його маємо й тепер) поняття причиновости. Та Кассирера аналіза не повна, бо не розглядає *метафізичні* передпосилки астрології, а вона ж мала не тільки логічно-гносеологічні. В додатку передруковано між іншим книгу Caroli Bovillii *Liber de sapiente* (стор. 301-412), що є цікавий приклад натурфілософії ренесансу і, не маючи безпосереднього астрологічного значення, дає наочні ілюстрації «символізму» та «гієрархізму» ренесансного (і гелленістичного) світогляду, що обидва – основні передпосилки астрології. Докладніш заналізувати «Космос» ренесансу – це ще завдання майбутнього дослідника» (Чижевський, 1929: с.207; зберігаємо орфографію Д. Чижевського).

У даному випадку Д. Чижевський покликуюється на третій розділ книги Е. Кассіра „*Individuum und Kosmos in der Philosophie der Renaissance*”, котрий називається „*Freiheit und Notwendigkeit in der Philosophie der Renaissance*” – „Свобода та необхідність у філософії Ренесансу”¹⁰. Закиди Д. Чижевського, напевно, несправедливі, оскільки Е. Кассіер присвятив свою монографію філософії Ренесансу, і, зрозуміло, не міг у ній займатися метафізичними передумовами астрології, характерними для попередніх епох.

Д. Чижевський пише також про перші два томи „Філософії символічних форм” і про розвідку Е. Кассіра „*Die Begriffsform im mythischen Denken*” („Понятійна форма у міфологічному мисленні”). Тут уже йдеться про категорії паукового мислення і про те, що астрологія, як вважає Д. Чижевський, зберігається як форма мислення також і у постміфологічний період розвитку європейської культури: «Радикальніш поставлено проблему в працях Кассіра (маємо на увазі – Е. Cassirer: *Philosophie der symbolischen Formen*, Berlin, т. I, 1923, т. II, 1925, та його ж брошуру *Die Begriffsform im mythischen Denken*, Lpz. 1922 – *Studien d. Bibl. Warburg*, I). Кассіер вважає, що в історії думки поруч з категоріями «паукового думання» стоять категорії думання «мітичного», яке є теж своєрідна форма пізнання («*gnoseologia inferior*», кажучи словами основника естетики А. Бавмгартена). Ці категорії мітичного думання є також принципами впорядкування об’єктів нашого пізнання, але це об’єднання відбувається тут в інших формах, – весь світ поділяється на частини, групи, або класи, де всі об’єкти зв’язані схо-

¹⁰ Див.: Cassirer E. „*Individuum und Kosmos in der Philosophie der Renaissance*“, Leipzig-Berlin 1927 (Kapitel 3: „*Freiheit und Notwendigkeit in der Philosophie der Renaissance*“, S.77-129).

жістю та реальним зв'язком одночасно. За такий принцип утворення груп є і астрологічний принцип (згадаймо поділ людей за їх підпорядкованістю тій або іншій планеті, згадаймо «астрологічну географію», за якою кожна країна підлягає якійсь планеті, принцип «представництва» в Paranatellonta, тощо). Окремі частини світу подібні до всесвіту в цілому (світ подібний до кристалу, що, хоч би як ми його поділяли на все дрібніші та дрібніші частинки, завжди захоче в них усіх ту ж саму структуру). Астрологія і репрезентує нам такий світогляд, утворений на підставі оформлення світу категоріями мітичного думання. В астрології сполучені *примітивний* жах перед демонами та *наукова* математична метода. Саме останні слова вказують на хибу тонких та влучних аналіз Касирера. Астрологія не є *тільки* оформлення світу за принципами «мітичного думання». Астрологія не належить більше до сфери «*примітивного* світогляду». Навпаки, вона є певне збочення, ухил *наукового* світогляду. Дикун може вірити в міт, як *традиційне* вірування. А представник типової «астрологічної епохи», напр. Прокл, або Ямблїх, *сам собі вироблює міти!* Так само Кеплер відкидає астрологічну традицію, щоб самому встановити *нові* закони *свої* власної астрології, що не спирається на жадну традицію» (Чижевський, 1929: с.213-214).

Проблема символу була для Д. Чижевського важливою з огляду на його власні теоретичні пошуки, з огляду на його заняття українським бароковим символізмом та символізмом Григорія Сковороди, його праці про російських символістів тощо. Д. Чижевський подібно до Е. Касирера вважав, що людина в історичному розвитку створює своєрідні символічні форми свого існування, які є гарантією існування культури як такої. Завдяки таким формам будь-яка індивідуальна творчість прилучається до загального, спільного для всіх культурного космосу, і стає доступною для інтерпретації та розуміння. Д. Чижевський зауважував: «Ценность и достоинство человека связаны с его разумностью и нравственностью, для которых – несомненно – характернейшей чертой является кака-то форма *жизни в общем*. Мышление и нравственное действие одинаково являются погружением индивидуума в стихию общего и сопричастностью человеческого бытия своеобразному бытию общего». І саме різноманітні символи та ситеми символів «сохраняются, живут – по крайней мере в истории (а жить в истории – отнюдь не малоценная форма жизни!)» (Чижевський, 1931: с.52, курсив Д. Чижевського – Р.М.).

Зрозуміло, що у випадку, коли Д. Чижевський уважно читав та рецензував праці Е. Кассіра, паралелі між ними не можуть бути випадковими. Але подібність між ними у поглядах, у деяких думках могла бути зумовлена і однаковою лектурою і орієнтацією на одну традицію – німецьку класичну філософію. Саме у цьому контексті стають зрозумілими висновки Д. Чижевського про символічну презентацію вищих форм буття у безпосередньому житті та мистецтві, котре є основним для будь-якої презентації: «Основными моментами в сфере этических символических актов являются – реальное причастие этического субъекта высшим формам бытия и символическое выражение этих высших форм в жизни этического субъекта во всей её непосредственной конкретности... Принцип выражения приближает сферу этического действия к сфере искусства, поскольку основным для всякого выражения является творчество» (Чижевський, 1931: с. 66). Нагадаю, що у вступі до „Філософії символічних форм” Ернст Кассіра аналогічно писав про активність самої чуттєвості, про яку часто забувають дослідники і яка проявляє себе у різних галузях творчості. Ці галузі творять власний образний світ – світ, що за своїми безпосередніми якостями захоче ще чуттєве забарвлення, але у дійсності презентує уже сформовану, а отже покорену духом, чуттєвість¹¹.

Підкреслю також, що і теоретичне обґрунтування проблеми символу у статті Д. Чижевського „Этика и логика” виявляється надзвичайно близьким до думок Е. Кассіра з цього приводу¹². Д. Чижевський прямо говорить про зв’язок символу з поетичною мовою і про те, що у поезії знакова функція мови перетворюється у функцію поетичну (тут ми можемо зазначити і паралелі Д. Чижевського до думок російського філософа Олексія Лосева того часу, котрий теж уважно читав Е. Кассіра

¹¹ Див. про це докладніше: Hans Joerg Sandkuehler, Detlev Paetzold (Hrsg.) „Kultur und Symbol. Ein Handbuch zur Philosophie Ernst Cassirers“. Stuttgart 2003, S. 191-210.

¹² Детальніше про теоретичні проблеми символології Дмитра Чижевського див.: 1) Mních R. Этика творчества и эстетика символа в осмыслении Дмитрия Чижевского // *Literatura. Mit. Sacrum. Kultura*. Red. M. Symborska-Leboda, Lublin 2005, с. 109-118; 2) Mních R. Проблема поэтического творчества в русском зарубежном литературоведении: пример Дмитрия Чижевского // *Russische Emigration im 20. Jahrhundert. Literatur – Sprache – Kultur*. Hrsg. von Frank Goebler, München 2005, с. 135-149.

рера¹³): «*Реальное единство множественного бытия достигается в символе. Символ есть конкретное бытие в полноте своей конкретности выражающее иное бытие* (это иное бытие может быть и бытие общего). Всякое конкретное бытие обладает *бесконечностью* содержания. В этой многозначности, однако, заложен принцип свободы, дана возможность «свободного многообразия» содержания, выражения... Символ незаменим, ибо всякий иной символ по иному конкретен, по иному выполняет символическую функцию» (Чижевський, 1931: с. 62).

Ми можемо теж стверджувати, що захоплення філософією символу взагалі і працями Е. Кассірера про символ зокрема з боку Д. Чижевського вписувалось у загальні тенденції української, російської чи навіть польської філософської думки того часу. Сьогодні вже можна вважати доведеним величезний вплив філософії Ернста Кассірера на Михайла Бахтіна¹⁴. У цьому ж контексті можна згадати також імена таких російських філософів і письменників, як Олексій Лосев, Ольга Фрейденберг, Борис Пастернак, Борис Фохт – усі вони формувались під виразним впливом філософії Е. Кассірера. Щодо українського контексту, то треба назвати передусім Бориса Навроцького (1894-1943), котрий у «Етнографічному віснику» друкував у 30-ті роки досить гострі дискусійні статті про проблему „мітичного мислення” у Е. Кассірера (див.: Навроцький, 1927: с.126-142). Серед польських мислителів очевидно найближче до Е. Кассірера у аспекті згаданих тут проблем був Роман Інгардена (Ingarden, 1947: s.5-14).

У своїй доповіді 1929 року на конгресі у Люнді Дмитро Чижевський, високо оцінюючи філософію символічних форм Е. Кассірера як важливу та необхідну підготовку до опрацювання загальної теорії символу, дискутує, однак з Е. Кассіроном у питанні про розрізнення паукової та релігійної думки, зазначаючи, що він сам мріє про таке

¹³ Див. про це: Mnich R. Рецепция Кассирера в России в свете некоторых особенностей русской философии // *Revue des Études Slaves*, Paris, LXXIV/2-3, 2002-2003, p.563-575.

¹⁴ Див. про це: 1) Pool B. Bakhtin and Cassirer: The Philosophical Origins of Bakhtin's Carnival Messianism // *South Atlantic Quarterly*. Vol. 97 № 3/4, P. 537-578; 2) Brandist C. The Bakhtin Circle: Philosophy, Culture and Politics. London: Pluto Press, 2002; 3) Брандист К. Необходимость интеллектуальной истории // Новое литературное обозрение, 2006, № 79 (3), с. 56-68; 4) Mnich R. Рецепция Кассирера в России в свете некоторых особенностей русской философии // *Revue des Études Slaves*, Paris, LXXIV/2-3, 2002-2003, p.563-575.

дослідження символу, яке охопило б цей феномен у цілісності та завершеності, а у плані методологічному нагадувало б екзистенціальну філософію М.Гайдеггера: “Cassirers Buch *Philosophie der symbolischen Formen* stellt eine wichtige Vorarbeit zu dieser dringlichen Aufgabe dar. Durch eine zu weitgehende Rationalisierung des primitiven Denkens kommt er aber wieder vom Wege ab; er schiebt der lebendige Symbolik einen Boden kategorialer Formen unter, die zwar anders als die Kategorien unseres wissenschaftlichen Denkens sind, die aber trotzdem eine ähnliche Denkfunktionen erfüllen, während es in Wirklichkeit gar nicht die *Denkfunktion* ist, welche die religiöse Symbolik bestimmt. Mir schwebt eine Untersuchung vor, welche die Symbole selbst in ihrer jeweiligen Ganzheit und Abgeschlossenheit erfasst. Ich denke dabei an eine Methode, die der analog ist, nach welcher Martin Heidegger die einzelnen „Lebenssituationen“ untersucht“ (Тсхізевскій, 1930: S.71).

Цей задум (своєрідний виклик філософії символічних форм Ернста Кассіра), як, зрештою, десятки інших, зазначених і обіцяних Д. Чижевським у його публікаціях, залишився тільки планом і ніколи не був реалізований. А сліди впливу філософії Ернста Кассіра залишились у багатьох текстах Дмитра Чижевського у вигляді алюзій, цитат чи наукової полеміки. Обох філософів єднало пієтетне ставлення до І. Канта, але вони по-різному інтерпретували актуальність філософії І. Канта на початку 20 століття: якщо Е. Кассіра надавав перевагу проблемам метафізики, то Д. Чижевський цікавився передусім питаннями етики. І сьогоднішнє зіставлення двох імен – Ернста Кассіра та Дмитра Чижевського – відкриває широку перспективу для подальших паукових пошуків і філософських дискусій.

ЛІТЕРАТУРА

- Archiv für Geschichte der Philosophie. Hrg. Von Arthur Stein. Bd. XL, Berlin 1931.
- Brandist C.: The Bakhtin Circle: Philosophy, Culture and Politics. London: Pluto Press 2002.
- Cassirer Ernst: Gesammelte Schriften. Hamburger Ausgabe, hg. von Birgit Recki, Hamburg 1998 ff.).
- Cassirer Ernst: Individuum und Kosmos in der Philosophie der Renaissance, Leipzig-Berlin 1927.

- Cassirer Ernst: Sunstanzbegriff und Funktionsbegriff. Untersuchungen über die Grundfragen der Erkenntniskritik, Berhn 1910.
- Edmund Husserl: Briefwechsel. Band I. Die Brentanoschule, Kluwer Academic Pubhshers 1994.
- Heidegger Martin: Kant und das Problem der Methaphisik. Frankfurt am Main 1998.
- Ingarden Roman: Czlowiek i jego rzeczywistosc // Ingarden R. Szkice z filozofii literatury. Tom I. Lodz 1947, s.5-14.
- Mnich R.: Проблема поэтического творчества в русском зарубежном литературоведении: пример Дмитрия Чижевского // Russische Emigration im 20.Jahrhundert. Literatur – Sprache – Kultur. Hrsg. von Frank Goebler, München 2005, с.135-149.
- Mnich R.: Рецепция Кассирера в России в свете некоторых особенностей русской философии // Revue des Études Slaves, Paris, LXXIV/2-3, 2002-2003, p.563-575.
- Mnich R.: Этика творчества и эстетика символа в осмыслении Дмитрия Чижевского // Literatura. Mit. Sacrum. Kultura. Red. M.Cymborska-Leboda, Lublin 2005, с. 109-118.
- Mnich R.: Ernst Cassirer and Dmytro Chyzhevsky: An Instance of Cassirer's Reception among the Slavs // Journal of Ukrainian Studies 32, no.2 (Winter 2007). P.21-32.
- Poetik und Hermeneutik. Arbeitsergebnisse einer Forschungsgruppe VIII. IDENTITAET. Hrsg. von Odo Marquard und Karlheinz Stierle, München 1979.
- Pool B.: Bakhtin and Cassirer: The Philosophical Origins of Bakhtin's Carnival Messianism // South Atlantic Quarterly. Vol. 97 № 3/4, p. 537-578.
- Richter A. (Hrsg.): Dimitrij I. Tschizewskij und seine Hallesche Privatbibliothek, Münster 2003.
- Sandkuehler Hans Joerg, Paetzold Detlev (Hrsg.): Kultur und Symbol. Ein Handbuch zur Philosophie Ernst Cassirers, Stuttgart 2003.
- Tschizewskij D.: Zur Frage über die Pflanze als religiöses Symbol // Actes du Ve Congres International d'histoire des religions a Lund, 27-29 aout 1929, Lund 1930, S.67-71.
- Брандист К.: Необходимость интеллектуальной истории // Новое литературное обозрение, 2006, № 79 (3), с. 56-68.
- Гадамер Х.-Г.: “Я – человек диалога” (Интервью с Хансом Георгом Гадамером) // Вестник Московского университета. Серия 7 – философия, 1998, №5, с.3-23.
- Корнгаазе Вернер: Два і один – Дмитро Чижевський, Ганс-Георг Гадамер і Мартін Гайдеггер // Корнгаазе Вернер: Від Меланхтона до Коменського і Чижевського, Дрогобич-Київ 2005, с.275-291.
- Навроцький Б.О. Проблема „мітичного мислення” // Етнографічний вісник. Кн.5. Ред. А.Любоди та В.Петрова. Київ 1927, с.126-142.

- **Фізер Іван:** Про гадане гегельянство Дмитра Чижевського в його «Історії української літератури» // Магістеріум. Випуск 21. Літературознавчі студії. Національний університет «Кисво-Могилянська академія». Київ 2005, с. 54-56.
- Чижевский Д.: Этика и логика (к вопросу о преодолении этического «формализма») // Научные труды Русского народного университета в Праге, том IV, Прага 1931, с.50-68/221-240 (у виданні подвійна пагінація: внизу і вверху сторінки).
- Чижевський Д.: Філософія Г.С.Сковороди, Варшава 1934.
- Чижевський Дм.: Льогіка. Конспект лекцій, прочитаних у Вищому Педагогічному Інституті ім. М.Драгоманова у Празі в літньому семестрі 1924 року. На правах рукопису, Прага 1924.
- Чижевський Дм.: Нові досліди над історією астрології (1913-1928) // Етнографічний збірник. Книга 8. Київ 1929, с.190-215.
- Чижевський Дм.: Початки і кінці ідеологічних епох // Богослов. Орган Українського Студентського Товариства Богословської Академії У.А.П.Ц. Рік 1, ч.4-6 (квітень-червень), Мюнхен 1949, с.27-31.
- Шевельов Ю (Юрій Шерех): Я – мене – мені ... (і довкруги). Спогади. Том 2 (в Європі). Харків-Нью-Йорк 2001.